

Un cetățean britanic stabilit în Moscova, unde este pe cale să organizeze prima reuniune a quaker-ilor de după Revoluție, scria nu demult:

„Rareori în istoria umanității au fost atât de mulți oameni încercați de traume precum cele din fosta Uniune Sovietică al cărei regim totalitar a avut efecte cu mult mai păgubitoare, mai dezastruoase decât ne-am închipuit vreodată înainte de a ne stabili aici — oricât de bine pregătiți eram de experiențele noastre anterioare cu comunismul. Nu urmărim să prezentăm o imagine reduționistă alb/negru a comparației capitalism/comunism, ci să mărturisim că am subestimat efectul vătămător și degradant a 70 de ani de totalitarism. Am fost abandonați ca niște copii, ne spunea o femeie deunăzi, oamenii nu mai au nici un fel de axă a valorilor, ne năpăstuieste din Occident tot ce e mai rău, criminalitatea și nihilismul se ridică la cote înainte inimaginabile. Cu câteva săptămîni în urmă, femeia s-a reîntors la apartamentul ei din Moscova unde și-a găsit strangulat fiul în vîrstă de 17 ani. «Sinucidere», a insistat poliția. «Niciodată», a zis ea, dar n-a băgat nimeni de seamă, iar în Rusia încă nu se practică anchetele.»¹

Pe lîngă surpriza de a rămîne surprins, se remarcă justețea cu care este pusă problema. Niciodată înainte n-a mai trecut vreo societate prin experiența comunismului și nu există, de aceea, nici un îndrumar pentru ieșirea din el. Este, în felul său nemilos, totuși logic ca un sistem care a disprețuit într-atît valorile umane și care nu s-a pregătit în nici un fel pentru o eventuală tranziție la democrație și pluralism, să conțină înlăuntrul propriei puteri zdruncinate o amenințare incalculabilă la adresa bunăstării umane, a întregului glob, poate. Exemplul cel mai cunoscut este declanșarea violenței necontrolate în fosta Iugoslavie, însă, chiar dacă mai puțin cunoscută, există amenințarea unui dezastru comparabil cu acesta în numeroase locuri din fosta Uniune Sovietică.

Deopotrivă cu acest pesimism, își găsește însă justificarea și optimismul. Descătușată din lanțurile ce au ținut-o vreme de trei generații, religia joacă deja un rol hotărîtor în regenerarea morală a foarte mulți oameni care au fost martorii prăbușirii fostei ideologii.

Deși amintită doar în treacăt de către jurnaliști, foarte rar recunoscută în cercurile diplomatice și în cele academice, religia a avut un rol remarcabil în atașamentul la valori pe care, pînă la urmă, Kremlinul nu s-a înșelat prea tare cînd le-a calificat drept anticomuniste. Aproape exclusiv aici, în comunitățile în care islamismul, iudaismul sau creștinismul și-au exercitat influența semiclandestină, s-a impus un set alternativ de valori. Păstrarea lor constituia pentru spiritul uman o datorie, iar indivizii care o îndeplineau puneau în evidență un curaj moral ce îi îndemna și pe alții să-i urmeze.²

Nu este de aceea corect să atribuim glasnostului și perestroicii inițiate de Mihail Gorbaciov renașterea religiei în fosta Uniune Sovietică. [...] Încă din timpul violentei campanii antireligioase duse de Nikita Hrușciov între 1959-1964, erau active forțe considerabile și asta nu numai în cazurile în care motivația religioasă se împletea cu cea națională. Deseori represiunea a alungat credința în subteran, însă, în adîncuri, aceasta a sporit și a dat mlădițe care, în cele din urmă, au izbucnit la suprafață.³

În timpul scurtei perioade de ascensiune a lui Gorbaciov, toate aspectele religiei au cunoscut începutul unei înfloriri viguroase. Conform tradiției — și totuși cu moderație — la început Gorbaciov a cerut ateismului să combată mai eficient religia, așa după cum ceruseră predecesorii săi într-un limbaj mai dur. Foarte curînd însă a fost prea absorbit de alte probleme pentru a mai promova o nouă politică referitoare la religie; totuși, pînă în preajma datei de 29 aprilie 1988, el ajunsese să înțeleagă că Biserica era o forță importantă care, odată

implicată, ar fi fost poate capabilă să determine șovăitorul proces al perestroicii să avanseze într-un ritm mai susținut. Ca atare, el s-a întâlnit la acea dată cu liderii Bisericii Ortodoxe Ruse la Kremlin, unde li s-a adresat cu aceste cuvinte:

„Credincioșii sînt poporul sovietic, muncitori, patrioți, iar ei au dreptul deplin de a-și exprima convingerile cu demnitate. Perestroica, democratizarea și deschiderea îi are în vedere și pe ei — într-o măsură deplină și fără nici o îngrădire. Acest lucru se aplică cu atît mai mult eticii și moralei, domenii în care normele universale și tradițiile sînt atît de folositoare cauzei noastre comune.”⁴

Niciodată înainte nu mai vorbise conducătorul vreunui stat comunist într-un fel care să semene măcar pe departe cu acesta, iar pentru Gorbaciov vorbele însemnau preludiul acțiunii. Această întâlnire avea loc doar cu șase săptămîni înainte de data la care Biserica Ortodoxă Rusă urma să sărbătorească un mileniu de existență, marcînd o mie de ani de la botezul Sfîntului Vladimir în rîul Dnieper din Kiev. Acțiunea lui Gorbaciov a inaugurat o scurtă perioadă de interacțiune Biserică/stat, în care Biserica a cîștigat accesul la, ba uneori chiar dominația asupra, mass-media și i s-a îngăduit să populeze unele dintre cele mai venerate teritorii ale Imperiului Sovietic, precum saloanele Kremlinului și ale Teatrului Balșoi. Vreme de cîteva săptămîni s-ar fi părut că Partidul Comunist cedase întîietatea Sfintei Rusii, ce renăștea sub ochii unei populații uluite.

Noua lege a lui Gorbaciov

La întâlnirea din aprilie 1988, Gorbaciov a afirmat că, în schimbul eforturilor de sprijinire a perestroicii pe care conducătorii Bisericii le promiteau în numele a vreo patruzeci-cincizeci de milioane de credincioși, va lua ființă o nouă lege privind religia, prin care vor fi redată cetățenilor drepturile de care fuseseră deposedați prin primul decret antireligios al lui Lenin, din ianuarie 1918. Mai tîrziu, Legea Asociațiilor Religioase emisă de Stalin în 1929 a înlăturat pînă și protecția teoretică de care credincioșii beneficiaseră cît timp Constituția proclamase dreptul la „propagandă religioasă”. Ficțiunea juridică a separației biserică/stat fusese menținută, dar legea în sine mersese pînă într-acolo încît să oblige oricare potențială congregație să se înregistreze la stat (lucru pe care acesta îl putea refuza și de obicei chiar o făcea) și să le permită laicilor în mod explicit dreptul de veto la calitatea de membru al grupului de conducere al oricărui grup local care ar fi reușit să se înregistreze.

Ba mai rău, exista un codice nedefinit de decrete secrete și de instrucțiuni KGB locale, care impuneau restricții încă și mai severe, ducînd, de pildă, la interzicerea totală în 1946 a Bisericii Catolice Ucrainiene (de Rit Răsăritean), după ce Uniunea Sovietică ocupase o întindere foarte mare din vestul Ucrainei unde această Biserică predomina. Nu existau nici un fel de dispoziții privind pregătirea religioasă de nivel universitar pe care, totuși, după 1945, Biserica Ortodoxă Rusă a reușit să o restabilească într-o oarecare măsură — un fel de „răsplată”, cum s-ar zice, pentru contribuția la efortul de război. De facto, totalitatea activităților religioase se reducea la serviciul religios între cei patru pereți ai unei biserici înregistrate oficial, sau permis în alte locuri doar cu aprobarea autorităților sovietice.⁵

Toate aceste legi au rămas în vigoare pînă la transformarea în realitate a promisiunii lui Gorbaciov, în 1990. După toți acești ani, dezbaterea noii legi a fost înverșunată: ea a avut loc cu ușile închise și nu a fost făcută cunoscută oficial, însă s-au produs totuși numeroase scurgeri de informație. Bunăoară, este ușor de închipuit oroarea resimțită de vechea gardă la perspectiva reintroducerii învățaturii creștine în școli, lucru pe care cu siguranță îl crezuse înlăturat pentru totdeauna, dar care a devenit realitate ca urmare a legii votate de Federația Rusă (versiunea sovietică n-a ajuns niciodată atît de departe).⁶

Noile manifestări religioase au început să aibă loc în orașele și satele de pe întreg cuprinsul Uniunii Sovietice cu mult înainte de promulgarea noii legi. În realitate, încă de la sărbătorirea unui mileniu de existență în 1988, restricțiile religioase au fost pur și simplu

abandonate, iar, în anul următor, cei din urmă deținuți politici își redobândeau libertatea. În 1988 intra în vigoare o nouă lege a tipăriturilor care punea capăt cenzurii și elibera astfel organismele religioase de una din cele mai aspre restricții pe care le înduraseră. În unele locuri, Estonia mai cu seamă, și-au făcut cu repeziciune apariția edituri creștine.⁷

Noua lege a proprietății din mai 1990 acorda comunităților religioase dreptul de a poseda clădiri proprii, drept a cărui abolire în 1918 constituise unul din cele mai eficiente mijloace de a le ține în frâu activitățile. Această lege nouă lăsa, desigur, deschisă problema despăgubirii stricăciunilor ori distrugerii adeseori complete a bisericilor, moscheilor și sinagogilor de pe întreg teritoriul Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, noi lăcașuri de cult au început să se redeschidă peste tot, proces ce continuă și astăzi.

Un alt câștig timpuriu l-a constituit abrogarea legilor secrete în aprilie 1988. Drept urmare, marile orașe au fost martore nu numai ale reapariției din clandestinitate a Bisericii Catolice Ucrainiene, ci și a înmuguririi activității Penticostalilor, Martorilor lui Iehova și a o mulțime de alte importuri — Hare Krișna, Scientologi, adepți ai sectei lui Moon și așa mai departe. După eșecul loviturii de stat din 1991, activitățile neîngrădite ale acestora aveau să conducă în curînd la o rapidă reevaluare a modificărilor necesare în sfera legislativă.

Aceste schimbări treptate au fost însoțite de convorbiri secrete privind formularea unui corp complet de noi legi. Este reprezentativ pentru haosul ce a caracterizat ultimele zile la putere ale lui Gorbaciov faptul că nu una, ci două — iar potențial șaisprezece — legi noi au apărut în toamna lui 1990. Republicile Sovietice avuseseră totdeauna legile lor proprii, dar acestea se aflaseră într-o slugarnică armonie cu versiunile sovietice diriguitoare. Exercițarea de către republici a noilor lor drepturi a pus imediat în evidență calea lăsată liberă anomaliilor. Uniunea Sovietică a adoptat versiunea lui Gorbaciov, iar republicile, îndeosebi Federația Rusă, au început să adopte propriile lor variante, cu prea puțin respect față de decretele Kremlinului. Prăbușirea Uniunii Sovietice un an mai târziu a însemnat, desigur, sfârșitul legislației sovietice și a restituit procesului o oarecare logică.⁸

Potrivit normelor internaționale, legea sovietică, cu o viață atât de scurtă, ar fi considerată satisfăcătoare (inclusiv măsurile reale de separare a bisericii de stat), iar varianta rusă — mai ales în ceea ce privește educația religioasă în școlile de stat — este chiar mai „liberală” decît, de pildă, echivalentul ei american. Una dintre cele mai plăcute răsturnări ale istoriei o constituie faptul că noua lege din Rusia a fost călăuzită prin Parlament de nimeni altul decît recent alesul deputat Fr. Gleb Yakunin care, în baza vechii legi, petrecuse opt ani și jumătate de detenție⁹. Procedura completă de elaborare a unei noi legi a fost însă mult mai întortocheată decît o putem prezenta azi.

Ambele versiuni interziceau orice incursiune a secularității în sfera religioasă, în același timp permițînd în mod oficial Bisericii (inclusiv iudaismului și islamismului) accesul la ceea ce fusese pînă atunci socotit drept teritoriu comunist: mass-media, cluburi, săli de conferință, închisori, armată. Activitățile religioase au început să se desfășoare imediat în toate aceste locuri, întărind impresia că pe teritoriul Uniunii Sovietice se reîncarnase Sfînta Rusie. Sărbătorile religioase aveau să fie marcate corespunzător, cele majore devenind zile libere oficiale. Nu există, totuși, nici o prevedere anume pentru ca musulmanii să poată ține vinerea ca zi sfîntă, ori evreii sabbatul (și, pînă una-alta, nici pentru creștini ca să poată respecta duminica).

Diferența relevantă dintre cele două versiuni este că noua lege sovietică păstra, cel puțin cu numele, vechiul și unanim urîtul vehicol al represiunii, și anume Consiliul pentru Probleme Religioase. Acesta nu fusese menționat în legea lui Stalin din 1929 pentru simplul motiv că nu a luat ființă decît după cel de-al doilea război mondial, cînd Stalin a avut nevoie de un organism care să controleze amploarea permisă activităților religioase. Nu s-a operat nici o modificare a legii din 1929 prin care să i se reevalueze acestuia rolul de control, și este greu de prevăzut — în cazul în care Uniunea Sovietică ar fi continuat să existe — care ar fi

fost rolul pe care acest organism l-ar fi putut juca în momentul în care s-ar fi pus separării bisericii de stat. Însă, așa după cum o demonstrează evenimentele din anul trecut, când o pasăre născută și crescută în colivie este lăsată liberă, va voi mai mult ca sigur să se reîntoarcă în captivitate.

Hazbulatov, Elfin și evangheliștii

Este de la sine înțeles că noua lege liberală a religiei din Federația Rusă, votată în septembrie-octombrie 1990, nu a avut răgazul să fie valorificată practic pînă la prăbușirea sistemului sovietic care a avut loc în anul următor. Rusia a moștenit, firește, noua lege de la predecesorii ei.

Ține, de aceea, de domeniul surprizei descoperirea că, la mai puțin de un an de la noua independență a Rusiei, legislatorii ei încercau deja să găsească o modalitate de restrîngere a libertăților atît de recent cîștigate. Explicația acestui fapt nu necesită o căutare prea minuțioasă și este extrem de grăitoare pentru deriva actuală a societății ruse.

Libertatea proclamată prin lege însemna libertate pentru toți — nu mai puțin pentru evangheliștii bogați ai lumii. Este uluitor de observat că, după ce decenii la rînd, lumea de cele mai multe ori fie că ignorase fie că înțelesese greșit nevoile religioase ale Uniunii Sovietice, acestea au devenit dintr-o dată o cauză la modă. În această atitudine erau sădite bunele intenții a nenumărați oameni care doreau sincer — și fără să facă paradă de aceasta — să ajute Rusia să-și regăsească rădăcinile credinței. Devotamentul lor discret s-a împotmolit adeseori în apatia altora. Evangheliștii străini disparați (al căror număr l-ar egala pe al unor cohorte) urmau să fie găsiți bătînd străzile marilor orașe și făcînd uz de metode evanghelizatoare insidioase, susținuți fiind de ceea ce rușilor le păreau rezerve nelimitate de capital. Religiei îi era permis acum accesul pe calea undelor; totuși, nemulțumindu-se cu oportunitățile ce decurgeau din aceasta, organizații străine au cumpărat nu numai timp de emisie, ci, cîteodată întregi posturi de radio. Străini ce nu au învățat niciodată o iotă rusește, care nu cunoșteau istoria, clasicii literaturii, ori bogăția deosebită a tradiției ortodoxe ruse, au asaltat dintr-odată un public nebănuitor și sincer doritor de cele spirituale care să umple golul lăsat de comunism, dar care era în același timp complet incapabil să facă vreo diferență între vrăjitorie, filosofie orientală și evanghelia creștină. Faptul acesta a făcut deosebit de grea viața celor care vreme de decenii nu conteniseră să se pregătească intelectual, spiritual și lingvistic tocmai pentru o astfel de oportunitate.¹⁰

Numai în Moscova sînt active mai multe sute de evangheliști și grupuri misionare occidentale și ar fi o sarcină ingrătă încercarea de a-i împărți pe toți în lupi și miei; totuși, printre cei ce se pregătiseră vreme de decenii fiind astfel pe măsura sarcinii ce le stătea în față, erau grupurile de luterani germani, bisericile elvețiene (prin publicația lor *Glaube in der 2. Welt*, Zürich), Societatea Romano-Catolică de Ajutorare a Bisericii în Nevoință, cultele ruse Peter Deyneka și quaker-ii. Armata Salvării și Surorile de Caritate ale Sfîntei Tereza din Calcutta au răspuns cu promptitudine solicitărilor de a institui programe de asistență care să vină în întîmpinarea imenselor nevoi sociale lăsate în urmă de comunism.

Care a fost rezultatul? Foarte curînd (avînd în vedere condițiile predominante), un puternic curent de opinie a început să susțină că libertățile merseseră prea departe, că ele periclitau adevăratele tradiții ale Rusiei și că trebuia făcut ceva pentru a le ține în frîu. Asemenea atitudini sînt de înțeles și justificate pînă la un anumit punct, însă metodele prin care s-a încercat să se impună controlul asupra anarhiei, au fost necrezut de dure.

În noiembrie 1992, Ruslan Hazbulatov a semnat un decret ce punea bazele unui „Consiliu Consultativ al Experților” în pofida faptului că un asemenea organism fusese menționat deja în articolul 12 al legii din 1990. Acest nou pas a tras imediat semnalul de alarmă în rîndul intelectualității ruse. În descrierea lui Hazbulatov, acest organism aducea prea mult cu o resurecție a mai vechiului Consiliu al Problemelor Religioase, mai ales că

președintele său (numit înainte ca organismul să se întrunească) urma să fie un veteran înrăit al luptei comuniste împotriva religiei, avocatul Iuri Rozenbaum, al cărui activism în domeniu se întindea pe cel puțin ultimii treizeci de ani. Componenta restului de 22 de membri ai echipei constituia o falsă paradă de echilibru. Treisprezece, din care nouă erau deja numiți, fuseseră oficiali ai fostului stat comunist și nici măcar unul din ei nu avea vreo apartenență religioasă cunoscută, iar un alt membru, încă nenumit, urma să vină de la Ministerul Securității (organul succesor al KGB-ului). Alți nouă urmau să fie desemnați de către organisme religioase individuale, acestea din urmă fiind prezentate în ordine alfabetică. Adventiști, evrei, budiști și pentecostali erau reprezentați alături de Biserica Ortodoxă Rusă fără să se ofere însă vreo explicație pentru criteriul potrivit căruia urmau să fie reprezentate nouă religii/confesiuni (mai degrabă decât opt sau douăzeci). În mod curios, Alexandr Torșin, consilier în probleme religioase al cabinetului particular al președintelui Elțin, susținea la Londra în 28 septembrie 1993 că numărul recunoscut ar fi fost de paisprezece. Lista originală era ordonată alfabetic lăsând astfel strania impresie că mica Biserică Adventistă ar avea precădere asupra masivei Biserici Ortodoxe.¹¹

A fost evident imediat că sarcina prioritară a noului Consiliu Consultativ al Experților nu era atât una de sfătuitor, cât de proiectant al unei noi legislații care să opereze schimbări asupra libertăților consfințite în urmă cu doi ani prin legea parlamentului rus privind libertatea de conștiință. Un proiect de modificare a articolului 11 suna în felul următor:

„Factorii și organele de stat împuternicite au dreptul să primească de la asociațiile religioase informațiile de bază și să ia parte la evenimentele de care răspund asociațiile religioase.”¹²

Urma apoi o lungă și complicată secțiune prin care se acorda autorităților seculare dreptul de a suspenda organizațiile religioase în cazul în care acestea încălcau legea.

Spectrul unui reînnoit control guvernamental începuse să bîntuiască din nou, cât se poate de limpede, edificiul vieții bisericești. O nouă variantă a articolului 18, odată ce ar fi fost votată, ar fi înăspriit considerabil condițiile legate de înregistrare (care fusese un asemenea instrument de persecuție în vechiul regim), ceea ce părea să dea noului organ un cuvînt de spus în actul înregistrării, adică puterea de a influența decizia prin care se stabilea care dintre grupurile venind din străinătate ar trebui considerate legitime și care nu.

Alexandr Șcipkov, un tînăr democrat cu o carte de vizită impecabilă, cita la o conferință din Moscova din februarie 1993 Departamentul pentru înregistrări din Ministerul Justiției: *„Intră sub controlul Ministerului Justiției și al organelor sale locale următoarele: verificarea respectării de către organizațiile religioase a propriilor lor statute, dreptul de a le da acestora avertismente, dreptul de a le da în judecată spre a li se interzice funcționarea, dreptul de a le suspenda activitățile anterior deciziei judecătorești, dreptul de a le pretinde și de a primi informații și explicații de la organizațiile religioase; dreptul de a lua parte la evenimentele organizate de acestea.”* Șcipkov a reacționat continuînd cu aceste cuvinte: *„Aceste prevederi sînt brutale, ca să nu spun altfel. Închipuiți-vă ce va ieși din ele în provincii!”¹³*

Deja se creaa prin aceasta posibilitatea ca activitățile religioase ruse să fie înregistrate automat, iar celelalte, nu. În scurt timp (în decembrie 1992), patriarhul urma să scrie o scrisoare în care susținea că acest proiect era prea indulgent în restricțiile pe care le putea impune activităților străine: *„Realitatea este că nici una dintre aceste completări referitoare la înregistrarea organizațiilor religioase străine nu urmărește să impună limite intenselor lor activități religioase și/sau expansiunii lor în continuare. De fapt, aceste adaosuri par să legalizeze invazia lor crescîndă... Trebuie instituit un comitet special în cadrul Ministerului Justiției... [cu] drept de veto întinzîndu-se de la cinci la șapte ani împotriva înregistrării și activității acestor organizații religioase străine.”¹⁴*

Proiectul de lege străbătea deja ape zbuciumate și necunoscute. Care era punctul de vedere al patriarhului asupra activităților religioase ale cetățenilor fostelor republici care poate mai locuiau încă în Rusia? Urma, de pildă, Biserica Romano-Catolică să fie socotită drept o organizație străină? Bunul simț spune că nu, ca să nu mai pomenim de faptul că numărul catolicilor ne-ruși răspândiți pe teritoriul rusesc și pe întinderile siberiene (mulți dintre ei aflați acolo ca urmare a deportării ori detenției) este foarte mare sau faptul că arhiepiscopul romano-catolic al Moscovei, Tadeusz Kondrusiewicz, este prin naștere și bielorus și polonez, adică un reprezentant al „străinătății apropiate”. Este evident că, odată devenită lege, pretenția patriarhului ar fi impracticabilă. Evangheliștii indezirabili și propăvăduitorii unor culte exotice din străinătate ar putea fi, într-adevăr, ținuți în afara granițelor prin refuzarea fie a permiselor de rezidență, fie a înseși intrării lor (așa cum este posibil într-o societate democratică), dar acest lucru ar fi în mod clar imposibil în ceea ce îi privește pe cetățenii ne-ruși ai fostei Uniuni Sovietice dintre care mare parte s-a stabilit în Republica Rusă cu mult înainte de prăbușirea comunismului.

Este cu neputință pentru legislația de stat, *per se*, să îi deosebească pe evangheliștii care exercită o influență pozitivă de cei care exercită una negativă, sau religiile și sectele care pot de cele care nu pot fi tolerate. O societate democratică precum cea britanică supraveghează consecințele posibile, de pildă oprind sectele de la înstrăinarea minorilor de părinții lor ori refuzând intrarea în țară a extremiștilor străini care pledează pentru ilegalitate sau pentru practici ce sînt în mod limpede indezirabile pentru societate. Există de asemenea (în momentul de față) reglementări referitoare la accesul pe posturile de radio și televiziune.

În rîndul unora dintre observatori a existat bănuiala că îndărătul înființării Consiliului Consultativ al Experților s-ar fi aflat clerul Bisericii Ortodoxe care se simțea pesemne încolțit de variatele activități ale sectelor. Foarte curînd însă a reieșit că lucrurile nu stăteau în acest fel — cel puțin nu în ceea ce privește forma în care a fost promulgată constituirea Consiliului de către Hazbulatov. Mitropolitul Chiril, șef al Departamentului Relațiilor Ecleziastice Externe și figura imediat următoare în ordinea puterii după cea a Patriarhului Alexei al II-lea în cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse, a lansat un puternic atac împotriva Consiliului Consultativ al Experților și a revizuirilor proiectate de acesta în februarie 1993:

„Modificările [legislative] au fost elaborate fără participarea noastră și, în general, avem îndoieli în ce privește repeziciunea cu care s-au operat aceste schimbări tocmai acum, cînd se află deja în vigoare o lege pe care noi o considerăm a fi bună... [Această grabă] reflectă clar dorința de a readuce la viață defunctul Consiliu pentru Probleme Religioase, de a reinstaura un organ de stat cu drept de imixtiune în problemele interne ale instituțiilor religioase... M-am consultat asupra acestei probleme cu reprezentanți ai catolicilor și bapțiștilor, iar ei susțin în unanimitate: nu le vom îngădui acestor oameni accesul în interior; nu l-am îngăduit cît nu au avut dreptul legal și cu atît mai puțin o vom face acum, în condițiile democrației.”¹⁵

Totuși, după cum vom vedea în cele ce urmează, situația nu era nici pe departe atît de clar definită pe cît reieșea din cuvintele mitropolitului.

Academia Internațională pentru Libertatea Credenței și Religiei este o asociație de juriști americani cu o experiență imensă în ce privește relația biserică/stat din propria lor țară, care, auzind ce se pune la cale, au reacționat prompt și viguros cerînd o întrevvedere cu Consiliul Consultativ al Experților. Cei mai mulți dintre cei optsprezece membri ai asociației care s-au dus la Moscova în martie 1993 sînt religioși, reprezentînd o paletă foarte largă de apartenențe, de la bapțiști la romano-catolici și de la evrei la mormoni. Ei au reușit să convingă un Iuri Rozenbaum vizibil nereceptiv să organizeze o conferință despre „*Libertatea religiei în lumea modernă*”, un titlu generic care să găzduiască dezbaterile pe tema noului proiect de lege, și tot ei m-au invitat să îi însoțesc la această conferință în calitate de consilier. În seara de duminică 21 martie a avut loc la restaurantul „Praga” din Moscova, o recepție

pentru un grup foarte eterogen de intelectuali moscoviți, după care am descins vreo patruzeci de persoane la o fostă casă de odihnă a Comitetului Central, în Lesnye Dali, la aproximativ o oră distanță de drum cu mașina în afara metropolei.

Ar fi fost greu de găsit un lăcaș mai puțin prielnic decât sala în care s-a desfășurat conferința vreme de șaisprezece ore neîntrerupte din următoarele două zile. Încăperea fusese proiectată să încapă trei sute de persoane. Vorbitorii se aflau cocoțați fără speranță la tribună, deasupra unui public risipit: distanța și formalismul erau în măsură să descurajeze orice discuție mai apropiată sau vreun schimb real de idei.

Prima ședință s-a constituit dintr-o dezbatere a Consiliului Consultativ al Experților însuși. Alfred Blaustein, de la Universitatea Rutgers, a dat citire unui scurt articol din „*Izvestiia*”, ce critica formarea Consiliului și avertiza că vechile idealuri sovietice erau încă în viață și pe cale de a fi relegitimizate. Rozenbaum a explodat ripostînd că era inutil să se învenineze dezbaterile în felul acesta, și a citat apoi feluritele beneficii de care a avut parte biserica de la căderea comunismului. El a mai citat și un oarecare document fiscal local din Statele Unite despre care a susținut că exercită asupra bisericilor o supraveghere guvernamentală mai strictă decât a existat vreodată în Uniunea Sovietică din timpul lui Stalin.

Programul nu includea nici o breșă care să facă posibilă o prezentare generală a evoluției relației biserică/stat din epoca lui Stalin și pînă în prezent, ceea ce a constituit un handicap serios pentru aceia dintre participanții americani care nu posedau cunoștințe temeinice în domeniu. Totuși, era inevitabilă dezbaterile pe marginea noului proiect de lege, chiar dacă ea a fost restrînsă la o singură ședință de două ore, urmată imediat de luarea în discuție a multe alte subiecte mai puțin litigioase. În cele două zile, Rozenbaum n-a apucat să se bucure de rolul său de președinte nici măcar preț de o clipă (conferința nu s-a fărîmițat în grupuri de dezbateri), părăsind întruchiparea însăși a funcționarului comunist de stil vechi care se străduiește să controleze lucrările conferinței. El nu a încercat, totuși să impună limite libertății de exprimare, dar era evident că fusese stabilit dinainte un acord restrictiv prin însăși formularea ordinii de zi.

Ar fi fost de așteptat ca, la numai șase săptămîni după ce își făcuse publice opiniile, Mitropolitul Chiril să le prezinte, personal sau nu, și la această conferință. Singurul exponent al Patriarhatului Moscovei a fost, pînă la urmă, părintele Inocențiu (Pavlov) a cărui prezență s-a limitat la cîteva ore din cursul primei zile. În timpul acestei dezbateri el a rămas tăcut, pronunțîndu-se abia mai tîrziu, dar asupra altei chestiuni, cea a relației dintre religie și minoritățile naționale.

Printre participanți s-au numărat reprezentanți ai adventiștilor și penticostalilor, care au luat poziție împotriva noului proiect al articolelor 11 și 18. În mod curios, n-a fost de față nimeni din partea evreilor, musulmanilor ori baptiștilor deși erau cu toți reprezentați în cadrul Consiliului Consultativ al Experților și luaseră parte la festivitatea de deschidere din seara precedentă. O altă absență notabilă, cu atît mai mult cu cît figura nominal în program, a fost cea a lui Fr. Viacheslav Polosin, preot, fost avocat, iar, în momentul respectiv, membru al parlamentului rus. Cu toate că avusese un cuvînt de spus, poate unul decisiv, în formularea proiectului prezentat de consiliul lui Rozenbaum, Polosin s-a eschivat de la lucrările conferinței pe motiv că parlamentul se află în sesiune extraordinară pentru dezbaterile posibilului vot de blam al președintelui Elțin.

Vocile dominante în această secțiune a conferinței au fost cele ale americanilor, care s-au opus în unanimitate oricărei restricții impuse de stat activității religioase, susținînd că modelul american de separare dintre stat și biserică era singurul de urmat de către Rusia. Garanția legalității nu ar fi nicidecum periclitată întrucît orice activitate cu caracter penal, inclusiv falsul financiar, este interzisă prin legi deja existente, ce nu au nevoie de modificări pentru a le face să se refere în mod expres la sfera religioasă. A atribui statului dreptul sau datoria de a diferenția între felurile tipuri de activități religioase, provenite sau nu din Rusia,

însemna a îl îngreuna cu o povară complet nepotrivită, pe care nu ar fi capabil să o poarte fără să încalce linia de demarcație dintre sine și biserică.

La sfârșitul conferinței, câte doi reprezentanți ai fiecărei părți, rusă și americană, au deliberat și au căzut, în cele din urmă, de acord asupra unei declarații care nu a avut, bineînțeles, un statut oficial, dar care a căpătat aprobarea unanimă a participanților. În termeni destul de generali, aceasta susținea separarea în cel mai deplin sens a bisericii de stat și afirma spațiul libertății religioase ca pe un drept uman fundamental. Rozenbaum a concluzionat spunând că se cuvenea ca proiectele de modificare a legii să fie reconcepute și că nu va fi produsă nici o altă versiune fără înștiințarea prealabilă a Academiei Internaționale.¹⁶

Rozenbaum nu a reușit să-și țină promisiunea sau a fost, poate, împiedicat să o facă. Perioada dintre sfârșitul lunii martie și începutul verii a fost marcată de o activitate intensă, incluzând numeroase intrigi și schimbări de poziție. La 23 iunie a avut loc o dezbatere la Sovietul Națiunilor (una dintre Camerele parlamentului rus). La un simpozion din 30 iunie, Rozenbaum atrăgea atenția asupra viitorului curs al evenimentelor și se desolidariza de ultimul proiect al noii legi deoarece acesta era, în opinia sa, formulat defectuos și înțesat cu contradicții interne. Era vădit indispus că propria lui versiune fusese ignorată.

Mai timpuriul articol 18 devenise acum numărul 15, apoi 14; în termeni lipsiți de ambiguitate, acesta interzicea organizațiilor religioase de proveniență străină să se angajeze în activități misionare pe teritoriul Rusiei fără să fi obținut în prealabil avizul autorităților de stat.

Mitropolitul Chiril făcuse o întoarcere de o sută optzeci de grade nemaisocotind acum legislația din 1990 ca satisfăcătoare. El și-a însușit opinia patriarhului potrivit căreia statul ar avea obligația de a ține în frâu neîngrădita activitate misionară a numeroaselor culte, creștine sau necreștine, care își răspîndeau influența din afară. Viacheslav Polosin a apărut acum ca susținătorul cel mai de seamă al schimbării legislației și rămîne, pare-se, principalul responsabil pentru versiunea finală.

Pe 14 iulie, parlamentul rus a dezbătut și a votat apoi modificările și adăugirile la Legea libertății conștiinței. De această dată schimbările au fost întâmpinate de o critică și consternare internațională foarte largi, agențiile străine susținând că aceste schimbări încălcau libertatea religioasă și documentele internaționale de felul Declarației Universale a Drepturilor Omului.

Într-o convorbire telefonică cu Institutul Keston, părintele Gleb Yakunin a calificat noua lege drept „*discriminatorie și antidemocratică*”. Liderii confesiunilor protestante ruse i-au trimis președintelui Elțin o scrisoare comună în care se plîngeau de evoluția evenimentelor și îi cereau să refuze semnarea decretului, acesta constituind ultimul pas în legiferarea sa. Filiala rusă a Asociației Internaționale pentru Libertate Religioasă a prevăzut că noua lege va duce la cenzurarea de către stat a literaturii religioase publicate în străinătate, la bruiatul posturilor de radio străine și, în consecință, la o lipsă de încredere globală în angajarea Rusiei pe calea reformei.

Conștient cu acuitate de importanța reputației sale în străinătate, președintele Elțin a răspuns acestei presiuni (în toiu a ceea ce trebuie să fi fost un program de lucru extraordinar) înapoiind parlamentului, spre reconsiderare, proiectul de lege dimpreună cu propriile sale amendamente — după cum avea dreptul. Pe 27 august parlamentul a dezbătut alte noi modificări, iar versiunea ce a rezultat a fost votată (156 de voturi pentru, 3 împotriva și 2 abțineri).

De data aceasta părea neîndoielnic că legea va primi acordul final al lui Elțin, a intervenit însă o vacanță, iar, mai apoi, pe 17 septembrie, el a înapoiat-o din nou nesemnată. La 21 septembrie, înainte să se mai poată întâmpla ceva, Elțin a dizolvat parlamentul.

O lumină interesantă a aruncat la Londra asupra acestei chestiuni Alexandr Torșin, care a declarat că sarcina lui fusese aceea de a înregistra expresiile de protest ale străinătății și de a i le transmite lui Elțin. Însă el acționase ca atare cu recomandarea ca președintele să

semneze, și a fost de aceea surprins când aceasta nu s-a întâmplat. „*Patriarhia Moscovei era de acord așa că ce vreți mai mult?*” a întrebat el sala. „*Păi, tocmai asta-i problema*”, a venit o replică.

În zilele încordate ce au urmat dizolvării parlamentului, Patriarhul Aleksei și Mitropolitul Chiril s-au evidențiat ca mediatori între președintele Elțin și facțiunea Ruțkoi-Hazbulatov. Au ieșit la iveală foarte puține detalii din ceea ce s-a întâmplat, cu excepția faptului că cele două fețe bisericești s-au întâlnit în două rînduri cu reprezentanți ai ambelor părți. S-a presupus, fără să existe vreo dovadă în acest sens, că grupul lui Ruțkoi a fost de acord cu acest pas doar ca o tactică diversionistă pentru răstimpul în care era pregătit în secret asaltul turnului televiziunii, act care a dus la declanșarea violenței. Distrugerea a înseși Casei Albe ruse a însemnat, fără îndoială, sfârșitul oricărei chestiuni parlamentare nedefinitivate pînă la acea dată.

Nu există nici un motiv pentru a pune la îndoială bunacredința a patriarhului în momentul în care a adus laolaltă cele două părți. Acesta era un punct de plecare unic în istoria Bisericii Ruse, iar conducerea bisericii nu poate fi acuzată nici într-un caz pentru eșecul inițiativei. Un eventual succes al patriarhului ar fi constituit o propagandă considerabilă pentru imaginea sa publică și pentru statutul Bisericii. În cazul în care patriarhul ar fi reușit să intermedieze un acord pașnic, președintele Elțin i-ar fi fost îndatorat enorm și, foarte probabil, capul bisericii i-ar fi sugerat lui Elțin că semnătura sa pe acel document ar fi fost un *quid pro quo* convenabil.

Foarte curînd a devenit limpede că problema noii legislații privind religia urma să apară în fața parlamentului la foarte puțin timp după alegerile din decembrie 1993. O conferință de proiectare cu participare restrînsă, ce includea juriști americani, pe Iuri Rozenbaum și pe mine însumi, s-a întrunit la sfîrșitul lui ianuarie în Olanda, iar rezultatele ei, la care s-a ajuns antrenînd multă diplomatie, au fost difuzate în rîndul tuturor membrilor noii Dume. Totuși, dezbaterile pe marginea unui alt proiect, socotit și el nesatisfăcător și formulat printre alții, de Viacheslav Polosin, au fost reluate încă din mai în cadrul comitetelor parlamentare împuternicite.

Relațiile dintre biserici

Se află în afara țelurilor acestui studiu încercarea de a trece în revistă, fie și sumar, viața actuală a oricăreia dintre comunitățile religioase — ortodoxe, catolice, protestante, evreiești sau musulmane. Fiecare dintre acestea are grupuri de confrăți religioși într-una sau mai multe dintre membrele Comunității Statelor Independente, iar contactele existente peste granițele lor vor fi, probabil, relevante în relațiile viitoare dintre aceste state indiferent dacă ele vor urma sau nu calea dezintegrării politice și pe mai departe.

De departe cel mai mare interes îl prezintă în studiul de față situația milioanelor de ruși aflați în afara granițelor țării lor, printre care există, firește, o proporție însemnată de membri ai Bisericii Ortodoxe. Înainte de prăbușirea puterii sovietice, aceștia intrau sub oblăduirea administrației eparhiale. A fost o lovitură psihologică pentru Patriarhia Moscovei să descopere că, pe măsură ce Biserica putea începe să-și desfacă aripile în Rusia, influența ei începea să descrească nu numai în țările baltice, ci și în alte state ale CSI. Ucraina oferă în acest sens un tablou deosebit de complex [...].

În locurile în care Biserica Ortodoxă deține o minoritate neesențială de credincioși, cum ar fi în Lituania sau în statele Asiei Centrale, episcopii locali se confruntă acum cu complicata sarcină de a elabora relații noi cu majoritatea religioasă și cu noile guverne. Episcopii cu o fire mai independentă, precum Hrisostom al Vilniusului, au posibilitatea să dezvolte relații proprii cu majoritatea romano-catolică din Lituania fără să mai fie nevoiți să se consulte cu Moscova.

Totuși, de la abolirea restricțiilor comunismului, atitudinea profund naționalistă potrivit căreia rușii se cuvine să fie ortodocși, constituie un factor relevant în evoluția vieții creștine. Oricine s-ar afla la cârma Kremlinului are la îndemână un atu prețios: conducerea Bisericii Ortodoxe Ruse poate fi oricând invocată ca instrument de legitimare a protecției (îndiferent ce formă ar lua aceasta) naționalilor ruși din străinătatea apropiată. Aceasta nu s-a întâmplat deocamdată și nu s-a întâmplat nici ca Patriarhia Moscovei să recurgă la conducătorii politici pentru a-i sprijini pe sîrbii ortodocși din fosta Iugoslavie, de pildă, dar există totuși posibilitatea ca acești factori să intre oricând în joc.

Îi este foarte greu Bisericii Ortodoxe să se împace cu faptul că Rusia este acum o societate pluralistă, iar dezbateră noilor legi o ilustrează din plin. Nu există nici o șansă, oricît de îndepărtată, ca Patriarhia Moscovei să poată opri răspîndirea cultelor și confesiunilor creștine vechi sau noi, exceptînd posibilitatea de a o face prin zel evanghelist și prin puterea propriei învățături, fără ajutorul constrîngerilor legale împotriva rivalilor.

Aceasta nu implică nicidecum că explozia sectarianismului străin ar fi esențială în evoluția viitoare a societății ruse, însă este un fapt de necontestat că, în condițiile actuale, este virtual imposibil ca ea să fie contracarată. Ar fi, desigur, mai potrivit ca Patriarhia Moscovei să facă un efort real pentru a găsi bunăvoința de a intra în dialog cu aceia dintre străini care se simt chemați pentru o colaborare pe termen lung cu creștinii ruși.

De asemenea, se cuvine subliniat în acest punct că în domenii cum ar fi educația, activitatea editorială, administrația și *know-how*-ul tehnic, atît protestanții cît și catolicii străini au foarte multe lucruri de oferit. Ei pot acorda pentru un timp asistență pentru a compensa pierderile de decenii din aceste domenii. Ar fi, de aceea, de așteptat ca de vreme ce Rusia are în față zile grele, la ordinea zilei să se afle mai degrabă cooperarea decît rivalitatea.

Persecuția din zilele cele mai negre a avut ca rezultat încetarea ostilităților interconfesionale fiind cunoscute multe exemple de întovărășire creștină ce au depășit diferențele, și de reale prietenii ortodoxo-evreiești care au înflorit în lagărele de concentrare.

Uniunea Sovietică nu permisesse constituirea unui sinod al bisericilor. Religii și confesiuni individuale erau uneori întrunite pentru conferințe ori pentru semnarea unor documente în sprijinul politicii sovietice, dar acesta era un exercițiu în principal propagandistic și total artificial care nu avea, în liniile sale fundamentale, nimic de a face cu o inițiativă ecumenică. Dat fiind rolul Bisericii Ortodoxe în Rusia precomunistă, nu a existat nici măcar o tradiție latentă de receptivitate la resurecția altor confesiuni.

Desigur, Patriarhia Moscovei nu este echivalentă cu Biserica Ortodoxă Rusă. Politica acesteia se află în mîinile unui grup restrîns de ierarhi, a cărui componență a rămas în mare măsură neschimbată de la căderea comunismului, însă grupările din cadrul său sînt variate: de pildă, clerul parohial care a beneficiat de o educație teologică; enoriașii acestuia, de obicei mult mai puțin educați; intelectualitatea mai tînăra din orașe. În vreme ce credinciosul din parohie poate avea dragoste pentru preotul său și respect pentru funcția de episcop, politica patriarhiei constituie pentru el un lucru îndepărtat și de importanță practică neînsemnată, exceptînd măsura în care facilitează asigurarea unui serviciu religios regulat. Inevitabil, unii episcopi încep să adopte acum o linie mai independentă și să ia în considerare nevoile specifice ale teritoriilor lor într-un fel ce nu era posibil sub dominația KGB-ului și a Consiliului pentru Probleme Religioase. În marile orașe există cercuri de intelectuali, formate în principal, dar nu exclusiv, din laici, care critică cu vehemență patriarhia nu numai pentru colaborarea ei din trecut cu regimul sovietic, ci și pentru așa-zisul ei eșec de a profita de noile oportunități și pentru că nu caută ipoteze de lucru fructuoase în cooperarea ecumenică.

Așa cum stau lucrurile, patriarhia își cheltuiește timpul și energia îngrijorîndu-se pe seama rolului catolicilor, protestanților și al cultelor ne-creștine. Relațiile sale cu Biserica Anglicană (Episcopală) sînt reprezentative în acest sens. Din cîte se știe, în Moscova această comunitate nu numără în rîndurile sale nici un rus, iar pastoratul a fost restabilit cu un orar

complet abia în mai 1993 și în exclusivitate pentru a veni în întâmpinarea nevoilor comunității străinilor. Preotul, Canon Chad Goussmaker, a avut drept una dintre sarcini recâștigarea drepturilor depline asupra vechii biserici anglicane de care comunitatea fusese deposedată după Revoluția Socialistă (dreptul de a dispune de edificiu în fiecare duminică fusese redat mai devreme ca rezultat al glasnot-ului). Pentru a se conforma legii, comunitatea trebuie să facă demersuri pentru a fi înregistrată, dar patriarhul și-ar da consimțământul la aceasta numai cu condiția ca cererea să fie în numele bisericii anglicane din Moscova (nu a Moscovei!). Nuanța reflectă cu certitudine dorința bisericii ortodoxe ca această comunitate să nu desfășoare o activitate misionară.¹⁷ Totuși, în esență, anglicanii de pretutindeni sînt prieteni buni cu ortodocșii și caută în mod serios căi de conlucrare cu aceștia.

Vor fi evident necesare decenii de eforturi pînă ce climatul din Rusia va fi prielnic fundării unui sinod religios efectiv. Între timp, foarte multe confesiuni creștine majore sînt hotărîte să-și reconstruiască viața independent una de cealaltă. Sub toate aspectele, sarcina este formidabilă.

Concluzie

Pentru toate comunitățile religioase din Rusia acesta este vremea marilor șanse dar și a marilor incertitudini. Rămîne de văzut în ce fel, vechiul parlament fiind abolit, va aborda Biserica Ortodoxă Rusă din nou problema unei legislații noi privind controlul activităților misionare ne-ruse. Probabil că data viitoare această sarcină se va dovedi mai dificilă avînd în vedere sensibilitatea actuală a opiniei publice mondiale în urma ultimei încercări de acest gen. Este totuși cert că atitudinea mentală exprimată mai înainte de axa parlament-patriarhie nu se va schimba prea curînd și de aceea eșecul tentației de a controla legislativ anumite aspecte ale vieții religioase nu va constitui o piedică în calea unor încercări viitoare cu țeluri identice.

NOTE

1. Roswitha și Peter Jarmann, **OPS Journal Letter**, London, Quaker Peace and Service, 1993, nr.1, p.7.
2. Michael Bourdeaux, **Risen indeed**, London, Darton, Longman and Todd, 1983, passim
3. See, eg., Michael Bourdeaux, **Religious Ferment in Russia** London: Macmillan, 1968; and Jane Ellis, **The Russian Orthodox Church: A Contemporary History**, London: Crom Helm, 1986
4. Michael Bourdeaux, **The Gospel's Triumph over Communism**, Minneapolis: Bethany House, 1991, p 44
5. Jane Ellis, ed., **Religious Minorities in the Soviet Union**, 4th ed., London: Minority Rights Group, 1984, pp 5-6; and idem, **Russian Orthodox Church**, p. 25
6. see Bourdeaux, **Gospel's Triumph over Communism**, pp. 72-73
7. Ibid., pp. 151-52
8. See Michael Bourdeaux, **The Role of Religion in the Fall of Soviet Communism**, London: Centre for Policy Studies, 1992, passim
9. Bourdeaux, **Gospel's Triumph over Communism**, p. 72
10. Cu privire la cultele în fosta Uniune Sovietică, vezi **Frontier** (Keston, Kent), May-June 1991, pp.1-2, 12-15.
11. Michael Bourdeaux, *Old Games, New Rules*, **Frontier**, July- August 1993, pp.15-16
12. Dosar nepublicat al materialelor prezentate la conferința de la Moscova, martie 1993. Copie în arhiva Institutului Keston.
13. Aleksandr Shchipkov, *Attempts to Revive the Council for Religious Affairs in Russia*, **Religion, State and Society**, Oxford, vol. 21, nos. 3-4 (1993), p. 372
14. *Scrisoarea nr. 3488* de la Patriarhul Aleksei al II-lea către preotul Viacheslav Polosin, 8 decembrie 1992. Copie în arhiva Institutului Keston.
15. Mitropolitul Chiril, interviu, **Russkaia mysl'** (Paris), 5 februarie 1993, p.9.
16. Bourdeaux, *Od Games, New Rules*
17. Canon Chad Coussmaker, Biserica Anglicană din Moscova, *scrisoare* către Institutul Keston.

Traducerea de Doina Baci

*Michael BOURDEAUX, expert în problemele religioase din spațiul ex-sovietic, este autorul volumelor **Gorbachev, Glasnost and the Gospel** (1991), **The Gospel's Triumph over Communism** (1991), **Risen Indeed: Lessons in Faith from the USSR** (1997).*

Michael Bourdeaux, *Glasnost and the Gospel: The Emergence of Religious Pluralism*, studiu publicat în volumul 3, **The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia** M.E.Sharpe, New York, 1995, al seriei **The International Politics of Eurasia**.